

CAMELLS, CAVALLS, CAPTIUS, MERCADERS, FRARES I GUERRERS

(LA PRESENCIA CATALANA A TUNÍSIA A LA BAIXA EDAT MITJANA)

Xavier Renedo Puig

A l'edat mitjana els catalans van ser, com, segles més tard, es va definir, a ell mateix Josep Pla, uns autèntics 'homes del Mediterrani'. Les naus catalanes van recórrer de punta a punta tota la Mediterrània, la «mar interior», com l'anomenava J. Pla, a la recerca de nous territoris, nous mercats i nous productes. Així es va conquerir Mallorca (1229-1230) o Sicília (1282); així es va traslladar, a principis del segle XIV, la gran companyia dels almogàvers a l'imperi bizantí, i així van arribar a Tunísia, com a mínim des de principis del segle XIII, mercaders, guerrers, frares, ambaixadors i, en unes circumstàncies ben diferents, captius i esclaus. Cadascun hi va anar per raons i amb interessos diferents, en alguns casos, com passa amb els captius, no pas per voluntat pròpia, sinó forçats per les circumstàncies i per les desgràcies.

En aquesta aflluència de visitants de diversa mena hi va tenir molt a veure la situació política del Magrib des de principis del segle XIII. En efecte, a partir de la victòria cristiana a la batalla de les Navas de Tolosa (1212) l'imperi almohade, que s'estenia a una banda i a l'altra de la Mediterrània, es va començar a desintegrar i van començar a aparèixer petites dinasties locals que controlaven una porció del que fins no feia gaire havia estat un imperi extens i poderós. Per mantenir-se en el poder, i també per defensar-se dels atacs dels regnes dels voltants, aquestes dinasties van necessitar el suport de milícies cristianes, tot i que havent de pagar un preu sovint molt alt per la seva ajuda. En el cas del regne de Tunísia — *Ifriqiya* en àrab, que a la *Crònica* de Bernat Desclot es tradueix com a *Frèquia*— la dinastia hàfsida va estar en el poder del 1228 al 1574, tres segles i mig en què les relacions amb la Corona d'Aragó van ser contínues, sovint pacífiques, de vegades, però, violentes.

Tocant a aquesta qüestió cal tenir també en compte la Concòrdia de Monteagudo (1291), signada per Jaume II, rei d'Aragó, i Sanç IV, rei de Castella. Una de les clàusules de la concòrdia, que pretenia fer possible una pau estable entre les dues corones, convertia el riu Muluia en la

frontera entre la zona d'influència castellana al Magrib i la zona d'influència catalanoaragonesa. L'est del riu, és a dir el Marroc, depenia del regne de Castella, mentre que l'oest, és a dir Tunis i Algèria, estava sota l'òrbita de la Corona d'Aragó. Això, com és lògic, va afavorir encara més les relacions polítiques i comercials entre tots aquests territoris i implicava, per exemple, que les milícies cristianes actives a Tunis estiguessin sota control català, i que fins i tot molt sovint depenguessin directament del rei d'Aragó. Tot i que va haver-hi alguns períodes en què es van engegar projectes i campanyes de conquesta, en línies generals a la Corona d'Aragó es va preferir considerar el regne de Tunísia, o Frèquia, més com un objectiu comercial que no pas militar. Els reis d'Aragó, o de Mallorca, es van conformar amb el pagament d'un tribut per part dels governants de la dinastia hàfsida.

Per totes aquestes raons tenim documentada a Tunis la presència de Ramon Llull, que hi va anar a predicar; de Ramon Muntaner, de Ramon de Perellós i de diversos membres de la família dels Montcada, que hi van anar com a guerrers o ambaixadors; d'Anselm Turmeda, de qui no sabem per què hi va anar, i de personatges de cognoms no tan coneguts, o il·lustres, que hi van anar a fer negocis o a passar-les magres com a captius.

Els mercaders

Un element essencial de la presència catalana a Tunísia són els mercaders, que estan documentats en els ports de Bugia i de Tunis com a mínim dels anys 1213-1214. Bona prova de la intensitat de les activitats dels mercaders catalans a Tunis és que el consolat català —una institució que va néixer per administrar justícia i per defensar els interessos i les activitats dels mercaders a l'estranger— més antic que coneixem sigui el de Tunis, testimoniats des del 1253. De fet a Tunis hi havia tants de mercaders, sobretot d'origen català, pisà o genovès, que es van haver de concentrar en un barri estranger, que era ple d'alfòndecs (hostals on s'allotjaven els mercaders i que disposaven de magatzems per als seus productes). Els alfòndecs eren edificis disposats al voltant d'un pati central, on, a banda dels magatzems, hi havia forns, tavernes, on es podia beure vi, banys, capelles o esglésies i de vegades fins i tot bordells. Hi

havia també notaris, que s'ocupaven de la redacció de documents i de contractes; sacerdots i religiosos, sovint frares trinitaris o mercedaris, que s'encarregaven tant del culte religiós com de la redempció de captius, i traductors. Les activitats del consol també es duïen a terme dins d'aquest espai. Com va dir Ch. E. Dufourcq, un alfòndec, o *fonduk*, una paraula d'origen àrab, és «un enclavament jurídic cristià en país d'Islam, una porció de sòl que gaudeix, en principi, del privilegi d'extraterritorialitat».

Cal tenir en compte, però, que no sempre els mercaders que venien de la península, de les Illes o de Sicília, eren cristians. Tots eren, per descomptat, súbdits dels reis d'Aragó, o de Mallorca, però alguns eren musulmans, sobretot del regne de València, jueus o conversos, és a dir jueus convertits al cristianisme, que solien procedir de Mallorca. Aquests mercaders no solien necessitar traductors: per una banda, els musulmans valencians ja parlaven àrab, per l'altra és ben conegut el paper que van jugar els jueus a la Corona d'Aragó al llarg de l'edat mitjana com a traductors de la llengua àrab.

Els mercaders estaven instal·lats a la zona litoral de Tunísia, al voltant dels grans ports del regne hàfsida, que eren el destí final de les caravanes procedents de l'interior del continent africà, que hi transportaven esclaus, ivori i or. A banda d'aquests productes també s'importaven cap a la Corona d'Aragó, o els regnes de Mallorca o de Sicília, cereals, coral, cera, pells o llana, que, tot i no ser de gaire bona qualitat, tenia un preu molt assequible i se solia reexportar cap a Itàlia. Els productes que, com a contrapartida, els mercaders de la Corona d'Aragó, o dels regnes de Mallorca o de Sicília, venien a Tunis eren, sobretot, draps del país, metalls, oli de Catalunya o sal d'Eivissa. Tot i que estava prohibit per l'Església, sobretot a partir de la caiguda de sant Joan d'Acre (1291), l'última plaça cristiana a Terra Santa, també s'hi van exportar armes, ferro, fusta i estopa, tots ells materials prohibits per l'ús bèl·lic que se'n podia fer. Els grans beneficis que generava l'exportació d'aquests productes, tan necessaris en un país, com veurem, en estat de guerra quasi permanent, van ser la causa de la transgressió de les prohibicions papals.

Els esclaus

A Tunis també hi havia, però, europeus que no residien al barri o raval europeu, el dels mercaders, sinó que estaven escampats per tota la ciutat i els seus voltants. Les seves condicions de vida no eren, ni de bon tros, les mateixes que les d'un mercader, un mercenari o un frare. Eren els captius, que hi havien arribat o bé a causa d'un naufragi, com els passa als protagonistes masculins de les grans novel·les cavalleresques *Curial e Güelfa* i *Tirant lo Blanc*; o bé com a presoners dels temibles corsaris tunisencs, que feien ràtzies per les costes de València, Catalunya i les Illes i assaltaven naus a alta mar. Curial i Galceran de Mediona, els únics supervivents d'un naufragi paorós, acaben, per exemple, venuts a un potentat de Tunis, que els envia, «carregats de cadenes i de ferros, a peu, tots nuus, amb poc menjar e menys beure», a treballar les hortes i les terres d'una alqueria situada a mitja llegua de la ciutat de Tunis. El nombre de captius escampats per Tunis podia arribar a ser considerable: es calcula que l'any 1399 n'hi havia a la ciutat uns 1.500. Alguns eren propietat de particulars, com els passa a Curial i al seu company, però molts eren propietat del soldà de Tunis.

Els captius de carn i ossos, com els de les ficcions novel·lesques, també «devien estar ferrats i probablement devien arrossegar les cadenes fins i tot quan anaven a treballar» (Salicrú 1994: 554). Tret d'aquest detall, que, tanmateix, no és gens trivial, sembla que el tracte que rebien els captius, tot i que podia variar segons l'amo que tenien, no era massa cruel. Això sí, l'alimentació solia ser tan escassa com abundant era el treball. Curial i Galceran de Mediona, per posar-los un altre cop com a exemple, a l'alqueria dels afores de Tunis menjaven «poc pa. E menys carn, i no els donaven vi», i com més i més bé treballaven, més els carregaven de ferros i, per acabar-ho d'adobar, encara els trobaven més feines. El 1413 uns captius de debò van escriure una carta a Ferran d'Antequera demanant-li que treballés pel seu alliberament. En la carta defineixen el seu captiveri com «aquest foc infernal que crema i deleix (consumeix) les nostres carns». Les flames del foc infernal que turmentava la carn i l'esperit dels captius no estaven només alimentades per les dures condicions de vida i de treball, sinó també per la pressió perquè es convertissin a la religió musulmana. Alguns no van poder resistir aquesta pressió i van acabar cedint.

Encara que els captius eren, com passa també amb Curial i amb Galceran de Mediona, mà d'obra barata, el millor negoci que es podia fer amb ells era revendre'ls al lloc d'origen, és a dir aconseguir que es pagués un rescat per al seu alliberament. Al principi hi havia persones especialitzades en la negociació de la redempció de captius: els anomenats 'eixees' o 'mostalafs', que de vegades eren mercaders que aprofitaven els viatges comercials per negociar, de passada, les clàusules i els preus dels rescats. També es van fundar dues organitzacions religioses amb aquest mateix objectiu. Per una banda, a finals del segle XII, l'orde dels trinitaris i, per l'altra, a la primera meitat del segle XIII, l'orde de la Mercè o dels mercedaris, que era d'origen català. El marc ideal per aconseguir el rescat eren els tractats de pau, que gairebé sempre solien incloure clàusules relatives a l'intercanvi de captius —a la Corona d'Aragó els esclaus d'origen musulmà també eren molt abundants—, o a les condicions o el preu del seu rescat. A més a més, els reis sovint també feien gestions per aconseguir la redempció d'alguns captius.

Tirant lo Blanc o Curial no aconsegueixen, però, la llibertat gràcies a cap intermediari, o a cap frare mercedari o trinitari, sinó en virtut del seu valor i de la seva destresa com a homes d'armes. Curial s'allibera enfrontant-se i venent tot sol, amb l'únic suport d'una espasa i d'un escut, dos lleons, un darrere de l'altre. Tirant, per la seva banda, obté la llibertat lluitant al servei del rei de Tremissèn —l'actual Tilimsen, a Algèria— en la guerra que manté contra els reis de Tunis i de la gran Etiòpia. Al final, les victòries i el bon fer de Tirant, amb la col·laboració d'un frare de la Mercè valencià, fan possible la conversió en massa de musulmans dels regnes del Magrib. En els terrenys de la ficció Tirant aconsegueix, amb la força de les armes, fer realitat el mateix somni que havia perseguit, també amb la força de les armes, Pere el Gran l'estiu del 1282, i que també van perseguir, tot i que amb la força de la paraula i de la raó, personatges com el frare dominic Ramon Martí o Ramon Llull i que, en canvi, impugnarà, com veurem de seguida, Anselm Turmeda a finals del segle XIV i principis del XV.

Mercenaris i guerrers

La presència catalana als carrers, les places i els castells de Tunísia no es reduïa només als mercaders o als captius: al llarg de tota la baixa edat

mitjana també s'hi van passejar mercenaris catalans —que Bernat Desclot anomenava «soldaders crestians»— i, en menor mesura, castellans i procedents d'altres països europeus. Com que, com ha assenyalat M.D. López Pérez, a la baixa edat mitjana el Magrib va viure en un estat de guerra permanent, només interromput de quan en quan per treves de durada limitada, el recurs a les milícies mercenàries, o a la pirateria, era també una necessitat gairebé permanent.

No es tractava pas, però, de milícies que feien la guerra pel seu compte, sinó de companyies que estaven sota el control del rei d'Aragó, que molt sovint tenia la potestat tant de triar l'alcaid, o cap de la milícia, que duia la senyera del rei d'Aragó, com de seleccionar les tropes i d'expedir els salconduits perquè es poguessin traslladar a Tunísia. Els beneficis que tot plegat reportava a la casa reial eren considerables: per una banda, el rei cobrava un percentatge del sou de les milícies —una quantitat no gens menyspreable, que es va convertir en una de les principals vies d'entrada d'or a la Corona d'Aragó; per l'altra, el control de les milícies permetia al casal d'Aragó influir sobre la política dels governants de la dinastia hàfsida. Tres detalls que donen fe la l'important paper que van jugar les milícies catalanes a Tunis. El primer alcaid que tenim documentat és un Guillem de Montcada (1254), membre d'una de les famílies més distingides de la noblesa catalana (el 1301 un Guillem Ramon de Montcada, de la mateixa família, tornava a ser alcaid). El 1270, quan Lluís IX, el rei de França, va assetjar Tunis amb les seves tropes, mercenaris de Catalunya i d'Aragó van lluitar en contra seva. L'any 1352 el nombre de milicians d'aquest origen era d'un miler, que s'hi van traslladar acompanyats de les seves famílies. Es tractava, doncs, d'un contingent militar que va jugar un paper notable en la vida política del regne de Tunis amb la voluntat d'acabar convertint-lo en un estat clientelar.

Malgrat tot, no sempre les relacions entre la Corona d'Aragó i el regne de Tunis van ser bones: va haver-hi també moments de tensió i fins i tot enfrontaments armats. Per exemple, a finals del segle XIII Pere el Gran va intentar que Tunísia pagués de forma regular un tribut a la Corona d'Aragó, però les ambaixades que hi va enviar no ho van poder aconseguir. El rei, molest pel fracàs, va prohibir les relacions amb Tunísia i

va intentar prendre partit en les lluites internes en el si de la dinastia hàfsida. Alhora també va començar a considerar la possibilitat de fer servir les costes de Tunis com a punt de suport per llançar una ofensiva per conquerir l'illa de Sicília, que estava en mans de Carles d'Anjou, germà del rei de França, i que Pere el Gran reivindicava com a part de l'herència de Constança de Hohenstaufen, la seva esposa. Tot plegat va cristal·litzar en una expedició militar de 15.000 homes, 2000 dels quals a cavall, que va desembarcar prop de Collo, un port de notable importància comercial, que ara pertany a Algèria. La campanya va durar només dos mesos — entre finals de juny i finals d'agost del 1282. No es va aconseguir el primer objectiu, és a dir influir de manera poderosa en la vida política tunisenca, però sí el segon, ja que les tropes de Pere el Gran van acabar passant de Collo a Sicília per enfrontar-se a les tropes de Carles d'Anjou i acabar expulsant-lo de l'illa. Algunes de les pàgines més brillants de les cròniques de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner estan dedicades a relatar escenes i episodis d'aquesta croada tunisenca de vida tan efímera.

Una altra sèrie d'enfrontaments entre tropes catalanes, o catalanosicilianes, i tropes tunisenques va tenir a Gerba, la més gran de les illes tunisenques, que ara és un important centre turístic, però que en aquells moments era una plaça de gran importància estratègica. Entre el 1284 i el 1308 Gerba va ser una possessió privativa de la família de Roger de Llúria, un almirall sicilià que havia lluitat a les ordres de Pere el Gran. Els Llúria van acabar, però, cedint l'illa a Frederic III, rei de Sicília i tercer fill de Pere el Gran, a causa de les grans dificultats que tenien per mantenir-ne el control. Ramon Muntaner, que, com veurem, en va ser governador i la coneixia bé, parla a la seva *Crònica* d'una illa dividida en dues fraccions enfrontades de forma contínua: els de Moàbia i els de Mistoua, dues fraccions que corresponen, segons J.A. Aguilar, a dues branques antagòniques de l'Islam ibadita, la forma de la religió musulmana més difosa aleshores a Gerba: els wahbites, favorables a una entesa amb els cristians, i els nakkarites, que hi estaven del tot en contra. Els primers governadors que el rei Frederic III de Sicília va enviar a Gerba per recuperar-ne el control van fracasar de manera estrepitosa: van morir lluitant contra els rebels o van caure presoners. Gerba va ser, en part

gràcies a Muntaner, l'única plaça del nord d'Àfrica que va estar en mans catalanes durant un període llarg de temps.

R. Muntaner es presenta a la *Crònica* com l'home ideal per aconseguir la pacificació definitiva de l'illa. Segons el seu relat, Frederic III, rei de Sicília el va triar com a governador de Gerba per la seva gran experiència militar —«vós heu vist i heu conegut més guerres que cap dels nostres vassalls»—, per la seva destresa en la direcció d'exèrcits —havia estat el cap d'intendència de la gran companyia dels almogàvers que pocs anys abans s'havia desplaçat a Bizanci— i també perquè, com que sabia àrab, podia entendre's amb els habitants de l'illa sense necessitat de traductors.

El relat de com Muntaner va aconseguir la pacificació de l'illa i la derrota dels rebels confirma els elogis del rei Frederic. És evident que era molt difícil que fos d'una altra manera, perquè Muntaner és l'autor del relat, però també és cert que el cronista de Peralada va aconseguir reduir uns rebels que no feia pas gaire que havien vençut, i fins i tot mort, corsaris o homes d'armes amb una gran experiència al seu darrere. La imatge de Muntaner que projecta la *Crònica* en els episodis dedicats a Gerba és la d'un bon estratega, capaç d'obligar les faccions rebels nakkarites a quedar aïllades, i a passar gana, en un racó de l'illa després d'una campanya sistemàtica de «guerra guerrejada» que dura catorze mesos. En un episodi que ara no dubtaríem, sense cap mena de dubte, a qualificar de cruel, però que un lector medieval de la *Crònica* ben segur que no hagués jutjat de la mateixa manera, Muntaner també es presenta com un guerrer implacable, que executa sense pietat tots els infants més grans de dotze anys que, poc abans de la batalla final contra els rebels nakkarites, s'havien refugiat en un casalot. És cert que Muntaner va perdonar les dones i els infants més joves que també s'havien reclòs en el casalot, però se sobreentén que només va ser per vendre'ls més tard com a esclaus.

Un exemple preciós del *savoir faire* militar de Muntaner, que quan va arribar a Gerba ja era un gat vell, és com va resoldre un problema logístic impensable en els camps de batalla i els campaments militars de la vella Europa. A principis del 1311 van arribar reforços a l'illa per acabar de sufocar els rebels nakkarites. Entre aquests reforços hi havia uns quants

cavalls que fins aleshores no havien vist mai cap camell i que es van espantar de mala manera en veure'n per primer cop.

I pocs dies després Corral Llança i tots els seus homes van arribar a Gerba i van desembarcar amb els seus cavalls, que es van espantar tant en veure els camells que perdien el seny quan els veien.

Podríem dir que la trobada va ser una experiència de terror a primera vista. Era evident que calia ensinistrar els cavalls per superar aquesta por, que podia tenir conseqüències molt adverses en els camps de batalla. Com ha posat en relleu Josep Antoni Aguilar, la por dels cavalls als camells és un tema conegut des de l'antiguitat clàssica i tractat per autors tan prestigiosos com Heròdot, Aristòtil o Plini el Vell. La solució que es va empescar Muntaner per resoldre aquest greu problema és la mateixa que ja havien recomanat autors clàssics com Xenofont, i que es troba també en manuals bizantins de l'art de la guerra. (És un consell que també es pot llegir, tot i que aplicat a la por dels cavalls a les cimeres dels cavallers, en el *Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis).

Per solucionar-ho vam decidir de posar, quan mengessin, un camell entre cada dos cavalls. Va costar molt aconseguir-ho, però a la fi s'hi van acabar acostumant i els cavalls van poder menjar davant dels camells.

Segons Muntaner es van necessitar tretze dies per aconseguir que els cavalls acabessin perdent la por. Hi ha un proverbi amazig que diu que 'a poc a poc el camell entra a la cassola' i que es pot aplicar, *mutatis mutandis*, a l'ensinistrament dels cavalls per fer-los perdre la por als camells.

A finals del segle XIV, una vuitantena d'anys més tard de l'estada de Muntaner a Gerba, va tenir lloc un altre enfrontament bèl·lic entre cristians i musulmans, amb participació catalana a totes dues bandes: la croada francogenovesa contra Mahdia. La república de Gènova, que el 1388 havia ocupat l'illa de Gerba, va aprofitar un període de pau en la guerra dels Cent Anys per convidar la corona francesa a participar en una expedició que es proposava ocupar el port de Mahdia, situat al sud de Gerba i focus d'una intensa activitat corsària, que afectava tant les costes italianes com les provençals o les catalanes.

Tot i que va ser una croada de segona línia, que no va rebre ajuts econòmics ni de l'Església ni ben bé de cap estat, hi va prendre part una bona selecció del bo i el millor de la cavalleria europea d'aquells moments. El cap de l'expedició era Lluís II, duc de Borbó, oncle del rei de França i fundador de l'orde cavalleresc de l'Escut d'Or. Tot i que el gruix de l'expedició estava format per cavallers francesos i genovesos, hi havia també guerrers anglesos, flamencs, borgonyons, occitans i una petita representació catalana, integrada per Ramon de Perellós, vescomte de Roda, l'autor del *Viatge al Purgatori de sant Patrici*, que cinc anys abans havia pres part en una croada dels cavallers teutònics contra Lituània. Així mateix formaven part de l'expedició Bernat de Cabrera i Pere Planella, i és possible que també hi anés Ponç de Perellós, germà de Ramon. Malgrat que la presència catalana va ser escassa, una crònica medieval francesa dedicada al duc Lluís de Borbó deixa en molt bon lloc tant les intervencions de Ramon de Perellós, «que era un cavaller molt valent», com les de tots els guerrers catalans que l'acompanyaven. (Tot i que la república de Gènova va ser sempre la gran potència rival de la Corona d'Aragó al Magrib, i les relacions entre catalans i genovesos solien molt tibants, l'estiu del 1390 l'entesa va ser completa).

En el bàndol musulmà també hi va haver presència catalana. Entre les tropes que Abú-I-Abbàs, el soldà de Tunis, va enviar a Mahdia perquè ataquessin per terra l'exèrcit cristià hi havia Anselm Turmeda, un antic frare franciscà mallorquí que, com veurem de seguida, no feia gaire que s'havia convertit, davant mateix d'Abú-I-Abbàs, a l'Islam. La feina de Turmeda va ser traduir a l'àrab els escrits que els arribaven des del bàndol cristià. És possible que enmig del setge Ramon de Perellós, potser el cavaller de la Corona d'Aragó amb més prestigi a Europa, i Anselm Turmeda es trobessin alguna vegada davant per davant. Si ho van arribar a fer, només Déu sap el que es devien dir l'un a l'altre.

El setge de Mahdia va durar nou setmanes de l'estiu del 1390. Segons sembla, en les files cristianes va haver-hi més baixes per malalties que no pas per armes de guerra. Quan van arribar les primeres ofertes de pau del soldà de Tunis la major part de l'exèrcit les va acceptar, encara que Lluís II, el cap de l'expedició, s'hi va oposar. El setge es va acabar de seguida amb

una retirada pactada. Tot plegat no va aconseguir gaire res més que demostrar, com va dir Alberto Vàrvaro, que els pirates i els corsaris tunisencs podien ser atacats en els seus propis feus. Anselm Turmeda va fer el següent balanç de la croada en l'autobiografia en àrab que va escriure al final dels seus dies: «Vaig traduir per al soldà els escrits que rebia. Després Déu els humilià i se separaren fracassats».

Si parlem de guerrers, ràtzies, d'enfrontaments armats i de Tunísia no podem deixar de banda els corsaris musulmans, que tenien en els ports tunisencs un important centre d'operacions, sobretot a partir del darrer terç del segle XIV. Des dels ports de Tunis, entre ells el de Mahdia, i d'Algèria els corsaris no paraven de fer ràtzies per les costes de València, Catalunya o les Illes, saquejaven tot el que podien, profanaven esglésies i s'enduien grans quantitats de captius, sense distingir entre homes, dones o infants. Més d'una vegada els corsaris eren cristians convertits a l'Islam, com és el cas de Pere Fuster, d'origen valencià, que va esdevenir el cap d'una petita flota corsària tunisenca i que es va fer famós per la seva crueltat. Pere Fuster va arribar a adquirir tanta notorietat que el novel·lista italià Giovanni Sercambi (1347-1424) s'hi va inspirar, com va demostrar M.T. Ferrer i Mallol, per convertir-lo en el protagonista d'una de les seves novel·les: «Piero da Rabat, catelano» (Rabat era el nom del barri de Tunis on vivien les milícies cristianes).

De Ramon Llull a Anselm Turmeda

El predicador més famós que va anar a Tunis va ser ni més ni menys que Ramon Llull. No en parlaré pas, perquè ja se n'ocupa Francesc Tous, que coneix molt millor que no pas jo la seva vida i la seva obra, en aquest mateix espai. Llull, però, no va ser, ni de bon tros, l'únic predicador que va anar a Tunis a difondre el cristianisme. Com acabem de veure, en el barri estranger de la ciutat, i també en el d'altres ports tunisencs, hi havia capelles i esglésies i, per tant, també clergues i religiosos que es dedicaven a atendre les necessitats espirituals de la població cristiana que hi estava instal·lada de forma temporal.

A més a més, el 1250 l'orde dominic va fundar a Tunis un *Studium arabicum*, és a dir una escola destinada a la instrucció dels frares de l'orde

en el domini de l'àrab i en el coneixement a fons de la religió musulmana. L'objectiu era formar predicadors capaços de difondre el cristianisme entre els musulmans i de defensar la superioritat de la *Bíblia* i de la religió cristiana sobre l'*Alcorà*. (Tunis era un lloc ideal per aprendre l'àrab per raons òbvies, però també per les bones relacions que mantenia amb la Corona d'Aragó). Un dels fundadors d'aquesta escola va ser Ramon Martí, un frare dominic autor de textos polèmics en defensa de la religió cristiana i de crítica de les religions islàmica i hebrea. Fruit de la seva estada a Tunis va ser el *Vocabulista in arabico*, un dels primers diccionaris àrab-llatí de l'edat mitjana; l'*Explanatio Symboli Apostolorum* (*Explanació del Símbol dels Apòstols*), un comentari del Credo que és alhora una refutació de la religió musulmana, i *De secta Machometi* (*Sobre la secta de Mahoma*), un altre tractat de polèmica religiosa. L'*Studium arabicum* va tenir una vida efímera, tot i que, com es pot veure, intensa. Va començar el 1250 amb una desena d'estudiants, que van arribar a ser una vintena en els millors moments, però el 1259 es va acabar traslladant a Barcelona.

Si a principis del segle XIV Llull va anar a Tunis a predicar les excel·lències de la religió cristiana, a finals de segle hi va arribar un frare franciscà que s'hi va quedar a viure fins a la fi dels seus dies, i que es va atrevir a escriure una frase com la següent «Sapigueu —que Déu tingui misericòrdia de vosaltres— que sóc fill de la Ciutat de Mallorca —que Déu la torni a l'Islam». És evident que una frase com aquesta no es podia escriure de cap de les maneres en català: es va escriure en àrab i es pot llegir al principi de l'obra *Túhfat al-adib*—, una obra que es pot traduir de forma literal com *El do del lletrat*, però que Mikel de Epalza va traduir amb un títol que n'aclareix molt millor el contingut: *Autobiografia i atac als partidaris de la creu*. L'autor de la frase i del tractat va ser Anselm Turmeda (circa 1350/1355 – 1423), nat, en efecte, a Mallorca, amb estudis a les universitats de Lleida i de Bolonya i membre de l'orde franciscà.

No coneixem gens bé les causes del seu trasllat a Tunis i de la seva conversió a la religió islàmica. Si fem cas del que s'explica en la *Túhfat al-adib*, que és una obra que podria haver estat molt manipulada, Turmeda es va convertir a l'Islam en un acte públic davant de l'emir Abú-I-Abbàs, que va triar-li un nom molt corrent entre els convertits a l'Islam: Abd Al-là

ibn Abd Al·là ('un servidor de Déu, fill d'un servidor de Déu'). Poc després l'emir el va nomenar cap de la duana marítima, un càrrec en què li devien ser molt útils els seus coneixements de llatí i de les llengües romàniques (català, occità, italià, aragonès i potser francès). Anys més tard Abú-Faris, el nou emir, fill de l'anterior, també el va nomenar cap de l'administració dels monopolis estatals de la sal, el sabó i potser fins i tot de la moneda. Entre un nomenament i l'altre es va casar amb la filla d'un mercader musulmà, amb qui va tenir un fill. La integració de Turmeda a la societat tunisenca va ser, doncs, completa i molt satisfactòria.

Malgrat l'escàndol que les notícies de la seva conversió devien generar en tota la Corona d'Aragó, Turmeda hi va continuar mantenint un contacte molt estret. Tot fa pensar que va intentar tornar-hi i, per tant, que la seva conversió no va ser tan sincera com s'assegura a la *Túhfat al-adib*. El 1398 va enviar a Mallorca dues obres que expressen de maneres diferents les seves ganes de tornar-hi. Per una banda, va escriure el *Llibre dels bons amonestaments*, una mena de catecisme i de manual de bon costums, ortodox en gairebé tots els sentits, escrit en vers i, per l'altra, les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*, un poema al·legòric sobre els problemes polítics que sacsejaven l'illa. Si el catecisme en vers, escrit — no ho oblidem — per un renegat que, però, es presenta en el pròleg com a «frare Anselm Turmeda, per altra manera apellat (anomenat) Abdal·là», es pot interpretar com un intent de demanar perdó, a les *Cobles* expressa de forma ben nítida que tenia ganes de tornar a la seva illa natal, però que alhora també tenia molta por de les conseqüències de la seva tornada.

De Tunis estant Turmeda també va escriure vaticinis profètics en vers, un gènere molt de moda aleshores, en què comentava els problemes polítics i militars, i els conflictes dinàstics o religiosos del seu temps. Alguns d'aquests vaticinis —un altre exemple de la seva voluntat de no perdre el contacte amb la seva terra natal i amb els seus compatriotes— van ser usats en l'entorn de Jaume d'Urgell per justificar els seus drets a ser rei d'Aragó i la seva negativa a acceptar els resultats del Compromís de Casp (1412).

Turmeda va rebre com a mínim tres salconduits per facilitar el seu retorn sa i estalvi a Mallorca. Els signataris dels salconduits no van ser, ni de bon

tros, personatges secundaris: el 1402 Roger de Montcada, el lloctinent de Mallorca, n'hi va enviar un; el 1412 el papa Benet XIII n'hi va enviar un altre, i el 1423 en va rebre un signat ni més ni menys que per Alfons el Magnànim. Malgrat tot, Turmeda va acabar morint a Tunis, potser perquè amb el pas del temps les seves ganes de tornar es van acabar aigualint. La *Disputa de l'Ase* (1417), l'última obra escrita en català, no conté cap expressió tan explícita de les seves ganes de tornar com la de les *Cobles*, de dinou anys abans. La *Túhfat al-adib*, l'última obra, escrita en àrab entre els anys 1420-1421, no només no expressa cap interès en el retorn, sinó que manifesta de forma ben clara el desig que Mallorca torni a ser musulmana. Si Pere el Gran, Ramon Muntaner, Ramon Llull, Ramon Martí, els dominics que van estudiar a l'*Studium Arabicum* o fins i tot Tirant lo Blanc haguessin pogut llegir aquesta obra haguessin quedat, sense cap mena de dubte, esgarriats. Ningú no hagués entès que un franciscà nascut i batejat a Ciutat de Mallorca tingués ganes que es convertís de nou en Madinat Mayurqa.

BIBLIOGRAFIA

Anònim, *Curial e Güelfa*. Edició crítica i comentada de Lola Badia i Jaume Torró. Barcelona: Quaderns Crema, 2011.

Josep Antoni AGUILAR, «Quatre ulls i deu orelles: Ramon Muntaner, capità de Gerba», *Revista de llengües y literatures catalana, gallega i vasca, en premsa*.

Coral CUADRADA, *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2001.

Charles-Emmanuel DUFOURCQ, *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental. Segles XIII-XIV*. Barcelona: Vicens Vives, 1969.

Maria Teresa FERRER I MALLOL, «El *Piero da Rabat catelano, corsaro crudelissimo*, de la novel·la LIV de Giovanni Sercambi, és Pere Fuster, corsari valencià renegat?», dins Germà Colon *et alii* (eds.), *La cultura catalana en projecció de futur. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004, pp. 215-22.

Maria Dolors LÓPEZ PÉREZ, «La Corona d'Aragó i el Magrib: política i comerç, 1333-1410», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 5 (1994), 121-134.

Marco PEDRETTI, «Anselm Turmeda» dins L. Badia (ed.), *Història de la literatura catalana. Volum II. Literatura medieval (II). Segles XIV-XV*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana-Barcino-Ajuntament de Barcelona, 2014, pp. 239-260.

Roser SALICRÚ, «Cartes de captius cristians a les presons de Tunis del regnat de Ferran d'Antequera», *Miscel·lània de Textos Medievals* 7 (1994), pp. 549-590.

&